

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Åke Åberg:

NIELS SÖRENSEN I VAMLINGBO. ETT STYCKE
GOTLÄNSK LITTERATURHISTORIA
FRÅN 1600-TALET

Särtryck ur "Gotländskt Arkiv 1968"

NIELS SÖRENSEN I VAMLINGBO

ETT STYCKE GOTLÄNSK LITTERATURHISTORIA FRÅN 1600-TALET

Av ÅKE ÅBERG

Gotländsk litteraturhistoria under det tidiga 1600-talet kan inte bli något långt kapitel. Öns ekonomiska och kulturella situation var inte sådan, att vi kan vänta oss någon livlig produktion och konsumtion av litteratur, och bristen på källor kommer väl alltid att göra det omöjligt för oss att få någon sammanhängande bild av det som funnits. Det kan då vara berättigt att presentera nedanstående i och för sig obetydliga fragment.

Först ska påminnas om att några av de få vittnesbörderna om en folklig litterär kultur på nordisk botten under det omtalade skedet härrör just från Gotland. Välbekant är den vackra "leisen" "Ver havom oss ett häiligt minne", av medeltida ursprung men ertecknad i tidigt 1600-tal av Bureus som prov på gutamål (Liedgren, E., Svensk psalm och andlig visa, Sthlm 1926, s. 19).

Ett annat exempel på gotländskt litterärt liv från samma tid finner vi hos prästen och skolmannen Sören Poulsen Judichær, som var född 1599 som son till prästen i Grötlingbo på Gotland, vilken också var bonde på gården Domerarve. Judichær berättar i sitt banbrytande versteoretiska arbete *Prosodia danica*, Kbh 1671, s. XIII, hur hans fader "sang gjerne i Huset tyske Sange, foregivendes dem nettere efter Melodien at være gjorde end de danske". Men han beskriver också i en redan 1650 utgiven, kortare version av sitt arbete, *Synopsis prosodiæ danicæ*, s. 22, hur man i början av 1600-talet sjöng visor på gotländsk landsbygd: "Og paa det at saadanne gamle Sange ey forglemmes skulde, da har altid Herrerne paa Salene, Kemperne og Dunerne (= tjänärna) i Borgestuverne (hvoraf de kaldes Borgerstuv-Viser) og den menige Mand i alle lystige Værdskeer og Samkvem dem siunget. Ja man har næppelig paa det siste hinanden tildrukket, at der skulde jo derhos en af samme Sange eller i det ringeste

et Vers deraf siunges, som det endnu meget paa Gulland i Brug er, hvilket Vers de kalder et Ærinde, uden tvivl kommet af dette Ord ærinde, fordi at saadanne Sange, om deris Forfædres Bedrifter gjorde, skulde dem om saadant ærinde: hvilke Sange derfor ogsaa kaldes Viser, at de skulde os ligesom vise og lære de Bedrifter som i dem optegnede ere.”

Judichærs etymologier får tas efter sitt värde, men klart är väl, att det omkring 1600 förekom fäderneärvda visor på Gotland, som sjöngs av männen vid fester och särskilt i samband med skålande.

Något av ett vittnesbörd om en tidig litterär kultur på Gotland lämnar också de böcker i Visby gymnasii bibliotek, vilka, som ägaranteckningarna omtalar, funnits på ön redan under dansk tid. Några av dem — en handfull andaktsböcker, någon lagbok, några populära arbeten i historia och geografi, ett exemplar av Christiern Pedersens ytterst sällsynta En nöttelig Lægebog och Om Urtevand, tryckta i Malmö 1533 resp. 1534 — har redan under 1600-talet ägts av borgerliga lekmän på ön. Vi vet emellertid inte alltid om ägarna också läst dem. I flera fall har de nog förvärvats ur någon lärd mans dödsbo till en mer illitterat miljö, där de existerat blott som kuriositets- eller prestigeföremål. Med varje generation alltmer nerklottade och nersmutsade, har de, särskilt under 1800-talet, återupptäckts och införlivats med det bokmuseum, som gymnasiebiblioteket småningom utgjorde. En särskilt framträdande roll som räddare av Gotlands bokliga skatter har, som det framgår av ett flertal ägaranteckningar, spelats av den underlige, avsigkomne apologisten i Visby Eric Johan Brun, död 1766 (se om honom Lemkes herdaminne).

Det är sålunda, med reservation för att vår bild säkert är ofullständig, den mer eller mindre lärda kulturen hos högre stånd, hos ämbetsmän och präster, vi har att hålla oss till. För dessa grupper bör det medeltida arvet, i form av böcker och handskrifter, ha spelat en viss roll, som det dock är omöjligt att närmare bestämma. Petrejus' och Strelows notiser om samlingar av sådana är väl mest mytiska, men helt grundlösa behöver de kanske inte vara. På Gotland, som i andra delar av Norden, måste rimligtvis avsevärda delar av medeltidens litterära skatter ha överlevat reformationstidens värdeminskning, som en visserligen försummad, ibland föraktad eller t. o. m. fruktad men dock existerande kraftreserv. De bör ha förvarats i kyrkorna, i de borgerliga institutionerna och i hemmen, men, om det gått till här som annorstädes i det danska väldet, så har det mesta, som beslagtagen kyrkoegendom, på kunglig order magasinerats på Visborgs slott. Gotlands rykte som förvaringsort för märkliga urkunder, betygat både i det bekanta falsariet om ”de gotländska dokumenten” (se härom t. ex. Petersen, Carl S., &

Andersen, Vilhelm, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, B. 1, Khvn 1929, s. 384 f.) och i efterforskningar från Danmark och utlandet efter handskrifter, behöver alltså inte helt sakna reell bakgrund. Säkert vanvårdades dokumenten svårt, när de inte blev nyttiggjorda som fyrverkeripjäser, muskötladdningar och bokomslag, och man kan föreställa sig, att de sista resterna försvunnit, när Visborgs slott 1679 blev ruin. Men det borde inte vara uteslutet, att man kunde återfinna ett och annat litterärt minne från Gotlands medeltid i omslagen till arkivhandlingar från ön i Köpenhamns Rigsarkiv och Det Kongelige Bibliotek.

Gotlands främste ämbetsman var länsherren på Visborg, och man får inte förbise den betydelse han och hans miljö kan ha haft även för den litterära kulturen. Den danska högadel, ur vilken länsherrarna kom, var europeiskt ryktbar för sina intellektuella ambitioner (se härom t. ex. Petersen, Carl S., *Afhandlinger til dansk Bog- og Bibliotekshistorie*, Khvn 1949, s. 116), och de inte få länsherrar på Visborg, som sedan gjort sig kända som kulturpersonligheter, kan ha hyst och gett uttryck åt dessa sina intressen redan under sina gotländska år. Det största namnet är givetvis Christoffer Valkendorf, mecenat och boksamlare, länsherre här 1571—73, men det behöver inte vara enbart smicker, när Strelow i inledningen till sin krönika för beskydd och uppmuntran tackar Detlew Holck (1614—19), som på gamla dagar bedrev religiösa och historiska studier och gynnade utgivar- och författarskap, Falck Lykke (1625—27), som ägde ett bibliotek, vilket Strelow fick utnyttja, och Christoffer Ulfeldt (1619—25), som av sin morbror, den store Arild Hvitfeldt, ärvde en av Danmarks dyrbaraste boksamlingar (Nielsen, Lauritz, *Danmarks middelalderlige Haandskrifter*, Khvn 1937, s. 167). Och minst lika viktiga som kulturbärare kan slottets fruar och fröknar ha varit. De danska adelsdamernas kulturella intressen är välomvittnade, bl. a. genom deras roll som författare och samlare av visor. Inte heller de militära och civila förvaltningstjänstemännen på ön bör glömmas. Ett namn känner vi, en slottsskrivare, sedan borgmästare, Niels Skabov, som Strelow nämner vid sidan av Bielefeld som samlare och avskrivare av urkunder. Och man frågar sig, om inte den isländska lagbok, tryckt i Holar 1580 och ägd av en islänning på 1590-talet men av en gotlänning åtminstone 1629, som nu finnes i gymnasiebiblioteket, bragts till ön av någon kunglig ämbetsman, som förflyttats från rikets västligaste del till dess östligaste. (Valkendorf kom t. ex. från Island till Gotland.)

Sitt säkraste fäste hade den litterära bildningen givetvis hos prästerna. Det ställdes kanske inte lika höga krav på superintendenterna i Visby som på biskoparna i det egentliga Danmark, men de var dock lärda män, och lärdom måste också ha funnits både bland deras underordnade i domkapit-

let och någon gång bland prästerna på landsbygden. Superintendenten Mauritz Christensen Lætus översände 1573 till biskop Poul Madsen i Roskilde för granskning av manuskriptet till ett arbete. De vera poenitentia, som han författat på Gotland, därtill uppmuntrad av länsherren Christoffer Valkendorf. Sannolikt trycktes det aldrig. (Se härom Rördam, H. F., Köbenhavns Universitets Historie, Aktstykker og Breve, Khvn 1868—77, s. 242 ff.) Av Strelows uppgift att hans företrädare som superintendent, David Bielefeld, biträtt sin lärare professor David Chytræus i Rostock med gotländskt material för dennes nordiska krönika, vågar man väl sluta sig till, att Bielefeld varit intresserad av gotländska arkivalier, och Nicolaus Petrejus' liksom Strelows egen forskarverksamhet är ju välbekanta.

Även en gotländsk skönlitterär produktion har existerat, kanske mindre i form av lärd latinsk retorik — som ju förekom som skolämne och som på Gotland liksom annorstädes bevarats i konstfulla inskriptioner på gravstenar och epitafier — än som danskspråkig tillfällighetsdikt. Om dennas omfattning och kvalitet kommer det visserligen aldrig att bli möjligt att bilda sig en rättvis uppfattning, eftersom den helt övervägande delen av den säkert är försvunnen. Lemke meddelar en notis om Alskogprästen Mauritz Bullius' skandalpoesi (Lemke s. 342), och ett och annat tryckt rimmeri döljes kanske ännu oupptäckt i bibliotekens okatalogiserade kolligatband.

Ett fåtal prov på denna gotlänningars poesi från åren mellan reformationen och övergången till Sverige kan vi dock alltjämt ta del av. De är alla helt obetydliga och når aldrig ut över den lokala person- och kulturhistoriens gränser. Mest kända är förstås de anspråkslösa rimmen på Kutatavlan i Fårö kyrka från 1618. Vem som författat dem vet vi inte — vågar man gissa på prästen där, Christian Næstvediensis, som tycks ha varit en icke helt obetydlig man? Av sockenprästen i Vall, Laurentius Jensen, död 1593, Neogardarnas stamfader och känd som en otrevlig men icke obegåvad bråkstake, har vi bevarade två dikter, den ena En god kvindes beskrivelse, tillägnad länsmannen Emike Kaas' änka fru Hilleborg till Juelsminde (avtryckt i Danske Viser d. 7, s. 121 ff.), den andra En skön Vise om de gode Guds Engle og deres store Tjenstagtighed mod Gud og den kristne Kirke. De är kända i flygbladstryck från 1616 resp. 1636, vilka måste vara omtryck, och de bör alltså ha åtnjutit en viss popularitet. Det finns även andra tecken på att Laurentius Jensen varit en man med intressen. Han ägde böcker utöver det elementära bibliotek om sex givna titlar, som en dansk präst på hans tid var pliktig att äga — och långt ifrån alltid ägde. Visby läroverks bibliotek förvarar en latinsk bibel, tryckt i Leyden 1520, samt Lucas Osianders utgåva av Esra och Nehemja, tryckt

i Tübingen 1576, som bär hans namn med fromma sentenser och förvärvs-åren 1575 resp. 1583.

Strelows krönika inledes enligt tidens sed med hyllningsdikter till författaren, fyra stycken, av vilka de två åstadkommit av grannar och ämbetsbröder på Gotland (den tredje är av Köpenhamnsprästen Niels Mikkel-sen Aalborg, som väl kommit i kontakt med Strelow som översättare av Petrejus' gotländska historieverk; den fjärde är ett latinskt epigram av den bekante professionelle poeten Willichus Westhovius från Lund). Strelows bägge gratulerande grannar är Niels Lauritzen Brönsinus, präst i Hejde och Väte, samt Sven Halvdansön, präst i Björke och Roma. Av den senare känner man ytterligare en dikt, en klagan över Danmarks olyckor i trettio-åriga kriget: En alvorlig Formaning udi Sang stillet efter denne sidste Verdens Tids bedrövelige Vilkaar, även den tillägnad Strelow och tryckt som flygblad hos Georg Hantzsch i Köpenhamn 1628. Dikten är bevarad i ett unikt exemplar i den s. k. Peder Ravns visbok i Oslo universitetsbibliotek. (Se härom Solveig Tunolds uppsats i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1936, s. 135 ff.; hon korrigerar bl. a. Lemkes, säkert på ett tryckfel hos Strelow byggda, skrivning Halgassön, och identifierar honom med en "Sveno Haldanus Halmstadiensis, ex. schola Malmogiensi".)

Ytterligare en versskrivande gotlandspräst från 1600-talets början skall här presenteras, Niels Sörensen i Vamlingbo. Om honom har Lemkes herdaminne följande att meddela:

"Niels Sörensen blev i Gen.-Cap. d. 16 Oct. 1622 dömd från kall och ämbete, för det han emottagit en honom tilbuden ko i likstol efter Olle Rofinds, vilket var emot recessen. Domen fastställdes av Kon. Christian själv på Visborgs slott d. 7 Sept. 1624, i närvaro av trenne riksråd, vilka voro Anders Bilde, Måns Rask och Tage Tott. Men rätta orsaken var, att herr Niels hade skrivit för allmogen en klagoskrift över den orättvisa och förtryckande slottshandel, vari bönderna tvungos att för halva värdet lämna sina varor, som sedan av slottsherrarna utskeppades. "Innocens deinceps declaratus meliori pastoratui præficitur in Selandia. Conf. Cipp. p. 31 b". (Sedan förklarades han oskyldig och utnämndes till ett bättre pastorat på Själland. Jämför Cippi sida 31 b. Wallins anteckning i *Analecta*.)"

Lemke har alltså fått sina uppgifter från Wallins *Analecta*, men han har också gått igenom domkapitlets protokoll. Dessa båda källor har emellertid mer att meddela än vad han fått ur dem, och ytterligare vetande om Niels Sörensen finner man i källor, som Lemke inte kan ha känt till.

Niels Sörensen visar sig nämligen vara farbroder till den i denna uppsats (s. 61) redan nämnde Sören Poulsen Judichær från Grötlingbo, som

i sin självbiografi (publicerad i översättning från latinet av H. F. Rördam i Kirkehistoriske Samlinger 3:3, Khvn 1881—82) lämnar uppgifter om sin släkt. Judichærs farfar, alltså Niels Sörensens far, var prästen Sören Jensen i Hablingbo och Silte, prost i Södertredingen och en betrodd man, som kom från en förmögen och begåvad släkt. Han var född i Viborg i Jylland, son till borgaren Jens Thøgersen. Det jylländska ursprunget förklarar det gotlandsfrämmande namnet på den kände landsdomaren Thøger Kärnes (efter det nordvästjylländska lokalhelgonet Thøger av Vestervig), som var en annan av Sören Jensens söner. Sören Jensen var gift med Anne Povelsdatter, dotter till en rådman i Landskrona; dennas mor, som hette Katrine, gifte efter mannens död om sig ”i Kellinge paa Gulland med hæderlig og vellærde Mand hr Peder” (Judichærs självbiografi), tydligen prästen där, som dock är okänd för Lemke. En svåger till Niels Sörensen var professorn i hebreiska i Köpenhamn, Iver Stub. För övrigt räknade slakten ett antal storborgare över hela Danmark. På Gotland etablerade den sig, vare sig det nu skedde genom gifte eller gårdsköp, bland storbönderna. Niels broder Poul, Judichærs fader, var som nämnt präst i Grötlingbo, men han ägde också som ”frit Ejendoms gods” (Judichær) gården Domerarve. Landsdomaren Thøger var bonde på Kärne i Burs, och en tredje broder, Kristen, på Nickarve. En fjärde var möjligen Laurids Sörensen, bonde först på Medebys i Ekeby och sedan på Kyrkbinge i Gothem, landsdomare även han (Larsson, Gustaf, Anteckningar, Visby 1966, s. 19).

Fadern, Sören Jensen, dog enligt Lemke omkring 1593, och Niels Sörensen, om identifikationen här nedan stämmer, ”i høj Alder” 1671 (Wiberg, S.V., Almindelig dansk præstehistorie 2, s. 682, nytryck Khvn 1959). Antar vi härmed omkring 80 år, går det ihop med ett födelseår kort före 1593. Han har i så fall varit bland de yngsta i syskonskaran och blivit faderlös i späda år. Om hans skolgång och studieår vet vi ingenting, men de bör väl ha liknat hans broder Pouls, om vilka dennes son Judichær berättar: ”Min Salig Fader gik først nogle Aar i Skolen i Visby på Gulland, siden her i Danmark i Helsingør, Lund og Malmö, och deponerede (avlade prov för inträde vid universitet) i Köbenhavn og studerede der nogle Aar”. (Cit. efter Rördam). Skolan i Visby var inte tillräcklig för att meritera för universitetsstudier utan måste kompletteras med studier vid någon bättre utrustad skola, och de välrenommerade skolorna i storstäderna Helsingør och Malmö samt katedralstaden Lund låg då nära till. Niels Sörensens tid vid universitetet behöver inte anslås till mer än 2—3 år, längre tid brukade inte prästutbildningen vara (se t. ex. Rördam, H. F., Köbenhavns Universitets Historie, III, s. 340, 415 m. fl. ställen). Om han därjämte studerade vid utländska universitet vet vi inte. Eftersom han nöjde sig med kallet

på Gotland, är det väl föga troligt. Kanske bodde han på Communitetet, ett internat öppet för studenter från fjärran delar av det danska riket: Island, Färöarna, Norge, Gotland och Osel. Men vi måste hålla i minnet, att Niels Sörensen inte var fattigstudent, och att han hade burgen släkt i grannskapet. Universitetsmatrikeln för 1611 meddelar, att en Nicolaus Severini det året tog baccalaurusgraden, kanske är det han (Tunold s. 159). I så fall är han rätt ung, knappa 20 år.

Så kommer några år, om vilka vi ingenting vet. Men kort efter 1618 dog prästen i Vamlingbo, inte långt från faderns Hablingbo och brodern Pouls Grötlingbo, och Niels Sörensen fick kallet. Han var väl då mellan 25 och 30 år. Han gifte sig — vi vet inte med vem — och fick barn, av vilka enligt Wallin två dog späda i ”pesten”, d. v. s. någon rätt normal epidemi. (Se denna uppsats s. 79.) Med sin nära kontakt med Sudrets präst- och bondearistokrati lät han sig engagera i kommunalpolitik på ett relativt högt plan. Det var därigenom som olyckan kom över honom. Redan 1622 dömdes han av generalkapitlet i Visby till avsättning. Rättens ordförande var länsherrn Christoffer Ulfeldt, närvarande var bl. a. ”generalprosten” (motsvarande superintendenten) Antonius Hansen Kolding, och åklagare var kungens ridefogde Bertil Andersen.

Hans brott var tvåfaldigt. Dels överbevisades han, mot sitt nekande, om att han för att begrava bonden Olle Rovinds lik av änkan mottagit 2 daler. Sådan ”själagåva” hade gammal hävd och erkändes ännu i 1587 års stadga om prästrättigheterna på Gotland, men sedan 1592, genom en för hela riket antagen ”recess”, var den förbjuden. Brott häremot ansågs av myndigheterna som allvarligt och bestraffades strängt, i regel med avsättning. Sålunda hade 1619 en präst i Eskelhem avsatts härför (Lemke). Förbudet hade emellertid knappast folkmeningen bakom sig och var svårt att upprätthålla. I decennier var det en stridsfråga mellan berörda parter: den lagstiftande myndigheten, sterbhusen, adeln, vilken ofta som kyrkans ägare kunde göra anspråk på själagåvan, och prästerna, som önskade behålla vad de ansåg som en legitim, hävdvunnen inkomstkälla. (Se härom Lemke, s. 494, Björkegren, R., Visby stift i ord och bild, s. 68—69, men framför allt Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, XIV, Khvn 1910, s. 16, 259 ff.)

Den andra anklagelsen synes ha varit ännu allvarligare. Den tycks hänga samman med den ännu outredda men av allt att döma mycket betydelsefulla opposition mot den centrala förvaltningen, representerad av länsmanen på Visborgs slott, som under 1600-talets början kan konstateras bland Gotlands bönder, under ledning av deras folkvalde landsdomare.

Spänningen blev akut omkring 1621—22 — det måste vara detta utbrott som Strelow syftar till, när han i sin krönika (s. 403) om länsherren Christoffer Ulfeldt i dunkla ordalag — han skriver bara tio år efteråt och måste vara försiktig — säger . . . ”udi hans tid indfaldt den store Uenighed og Opløb af landsaatterne.” Lemke talar om ”den orättvisa och förtryckande slottshandeln” som anledning till oron, och det kan nog vara riktigt, men bara som ett led i ett system. Böndernas klagomål har tydligen innehållit moment som kunnat tolkas som hot om uppror, och landsdomaren, Niels Sörensens äldre bror Thøger, har satts i fängelse i Köpenhamn. Niels Sørensen har medverkat vid broderns aktion och efter hans fall sökt bistå honom genom att på hans uppmaning bland bönderna samla vittnesbörd om att klagomålen var berättigade. Åklagaren hävdar, att prästen ”skrevet og opdigtet med dennem adskillige Usandferdigheder imod Slotsherren og hans Fogder” och spränger de klagande böndernas opposition genom att förhöra dem en i sänder och förmå dem att förklara, att landsdomaren fört dem bakom ljuset och missbrukat deras signeter och att de klagomål som han i deras namn framfört är obefogade. Domstolen, vars ordförande är länsherren själv, följer åklagaren.

Vart den avsatte prästen tog vägen åren närmast efter domen, vet vi inte. Kanske har han levat som bonde på sin egen gård — han är tydligen inte medellös, och domen talar inte om böter eller konfiskation — eller hos släkten, och han tycks ha upplevat denna tillvaro som förödmjukande. Detta om man ska tolka bokstavligt en passus i en av hans dikter om präster som blir bönder. (Denna uppsats s. 76.) Just i dessa dikter får vi ett livstecken från honom av för gotländskt 1600-tal ovanlig karaktär.

Universitetsbiblioteket i Oslo äger ett samlingsband innehållande 104 flygblad med visor från 1600-talets början. Efter sin förste ägare, lagmannen i Bergen Peder Ravn, som 1641 fick den i gåva av en dansk vän, kallas boken Peder Ravns visbok. Sådana flygbladsvisor har i äldre tid varit synnerligen vanliga — de utgjorde i själva verket en mycket väsentlig del av tryckeriernas produktion — men som det efemära, föga aktade och lätt förslitna material de var, har de blott till mycket ringa del bevarats till vår tid, och Peder Ravns visbok hör till Oslobibliotekets dyrbarheter. Den har behandlats av Solveig Tunold i en uppsats i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1936, vari hon attribuerat en stor del av de ofta anonyma visorna. Åtminstone fyra av dem är författade av gotlänningar, nämligen:

18. En alvorlig Formaning, udi Sang stillet, efter denne sidste Verdens Tids bedrøvelige Vilkaar . . . Av Svend Haldansøn, Guds Ords Tienere uværdig til Romme og Bircke Sogner. Khvn, G. Hantzsch 1628.

31. Tvende Ny Viser. Den förste: Danmarks Syndespejl. Det er: En Klagevise for Gud over de vederstyggelige Synder og Laster Danmark haver ligget nedsunket udi, bekender sig derfor billigen at være hjemsogt med adskillige Landeplager og nu allermest med den forskrækkelig og fordervelig Krig . . . Den anden Vise: En alvorlig Bedesang imod al Kristendoms Fjender som er: Paven med sin store Anhang . . . Av N. S. H. Khvn, G. Hantzsch 1628.

35. En ny Bröllops Sang, som paaminder Brudgum og Brud, om deris Ectestat . . . Componeret af N. S.H. . . . Erlig og velagt. Karl Niels Madtson Braad, Borger og Indvaaner i Visby paa Gulland min kære Frænde, samt erlig og gudfrygtig Pige Katrin Lauridtzdatter, min kiere Svegerske paa deris Bröllophöjtid, som holdtes i Malmö Hel. Trefoldigheds Söndag, den 8 Juni 1628, till Æres og Taknemmeligheds Tegn venligen offererert og tilskikket. ManD oC HVstrV/ I ere nV/ Strax Ectestat/ I ere Isat. Khvn, G. Hantzsch 1628.

66. En Hiertekære Ny Aars Sang, om det honnigsöde JEsu Navn, og des Frugt, Nytte og Gavn. Khvn, G. Hantzsch, Anno IesVs ChrIstVs hanD nV er En sanD GVD Vor broDer kIer. En ny Aars Skenck, her paa tenck. Dedicered till: Erlig og velbyrdig Mand Jens Höeg til Wong, Kong. Majt. Befalingsmand paa Visborg og over Gulland, min gunstig Övrighed, samt hans kære Husfru Erlig og velb. Fru Marine Holck med begge deres Velb. kære Börn, mine tilforladendes gode Venner: Disligeste Hederlige höj, saa og vellærde Mænd, general saa vel som Specialer Provister, Præster paa Gulland, mine Patroner, Befordrer, Medbrödre, ja og Brödre, Svogre: samt deres dydige Gudfrygtige Hustruer og kære Börn.

Signaturen N. S. H., som anges som författare till visorna 31 och 35, tolkas av Solveig Tunold som Niels Sörensen Hablingbo, och samma namn, Niels Söfrensön Haaligbo, läser hon ut ur ett akrostikon i 66. Denna dikt daterar hon också med hjälp av titelbladets versaler till 1628 eller 1623; eftersom Jens Höeg var länsman på Visborg 1627—33, måste 1628 vara det rätta året.

Den avsatte Vamlingboprästen utgav alltså sex år efter domen hos Georg Hantzsch i Köpenhamn, en välkänd boktryckare-förläggare, tre flygblad innehållande sammanlagt fyra visor. Hans ämbetsbroder i Roma utgav samtidigt hos samme förläggare en visa, nr 18, f. ö. över samma ämne som en av Niels Sörensens. Den innehållsrika Peder Ravns visbok rymmer ännu en visa med gotländsk anknytning, och över samma ämne, men sannolikt något äldre. Det är En bedröved Vægters Morgensang av Jörgen Madsen Braad, sockenpräst först i Vordingborg och sedan i Malmö, son till en köpman i Visby och kanske bror till den Niels Madsen Braad, vars bröllop

Niels Sörensen hyllar med visan nr 35. Braads dikt är odaterad, men Solveig Tunold daterar den till omkring 1625.

Flygbladet var en högst vanlig form för utgivning av dikter på 1600-talet, då diktböcker ännu var något mycket sällsynt och förresten även de mest framstående författare fick nöja sig med att sprida sina verk i avskrifter. Om Niels Sörensen fått mer tryckt vet vi inte. Eftersom svinnet av tidens trycksaker är mycket stort, är det inte omöjligt. Å andra sidan vill man ogärna tilltro honom någon större produktion, i varje fall inte före den kända från 1628. Hans bevarade dikter tyder inte på mycken teknisk övning och inte heller på någon tvingande kallelse som diktare. Han är inte med bland gratulanterna i frändens och grannens Judichærs Synopsis 1650 och Prosodia danica 1671. Det talar inte för att hans poetiska verksamhet varit aktuell vid de tidpunkterna. Snarare är det väl hans personliga situation som föranlett honom att protestera mot orättvis behandling, rehabilitera sig och skaffa sig gynnare. Sådant var vanligt under 1600-talet, och en inte ringa del av tidens tillfällighetspoesi är författad just av avsatta präster.

Med den ofta praktiska motiveringen för tidens dikt sammanhänger de anspråkslösa omständigheter varunder den i regel distribuerades och konsumerades. Trycken är tarvliga och blir inte bättre i de många nytrycken — de var en populär artikel. Försäljningen skedde väl på samma sätt som för egentliga böcker, d. v. s. genom bokföreläsare, boktryckare eller bokbindare, men därjämte utnyttjades i stor utsträckning mer folkliga distributionsätt: som extra vara hos hökare och apotekare, genom månglare på gatan eller i marknadsstånd. Visorna är mycket ofta försedda med uppgift om melodi, och man har alltså ibland sjungit dem, ensam eller i sällskap. Ibland har de nog framförts offentligt av någon tiggare eller kringvandrare på gatan — Viktor Rydbergs skildring av hur vapensmedsgesällen Fabbe presenterade visan om den underbara fisken ger besked om hur det kan ha gått till. Säkert har flygbladvisorna väl fyllt uppgiften att ge kontakt med en bred publik. I våra dagar skulle Niels Sörensen ha skrivit i tidningen.

Niels Sörensens alla dikter är klart genrebundna. Det gäller i särskilt hög grad bröllopskvädet. Bröllops- liksom också begravningsdikter hörde under 1500-talet hemma i högre stånd och var då i regel avfattade på latin men sjönk under 1600-talet ner till det ambitiösa borgerskapets nivå — Niels Sörensens dikt till ett borgarpar 1628 är nog i detta sociala sammanhang en rätt tidig företeelse. De levererades av någon poetisk frände, vän, klient eller betald specialist, på beställning eller utan, föredrogs vid festen och delades ut ungefär som konfekten och tårtan.

Niels Sörensen har tydligen inte varit närvarande vid bröllopet i Malmö utan sänt dit sin dikt. Han är släkt med bägge kontrahenterna, även om svågernskapet kanske inte får tas bokstavigt; dessutom tycks han stå i tacksamhetsskuld till dem. Genren formade, med utgångspunkt bl. a. i Ordspårbokens 31 och Efesierbrevets 5 kapitel, ett mönster med råd för val av maka, för uppförande makarna emellan etc., och Niels Sörensen följer det utan många egna tillsatser. Anmärkningsvärt är kanske, att sexualia saknas i hans dikt, å andra sidan är den rymd han spänner över äktenskapet förvisso inte hög. Han ser det som ett vittnesbörd om Guds försyn, att de båda funnit varandra från så fjärran orter som Malmö och Visby, men hans försynstro tillåter honom inte att avvika från tidens utilitistiska syn på val av maka — det är naturligtvis mest mannen som kommer i fråga.

Besku ej enis Pragt
 Men giv fast mer Agt
 Paa Sæder end Klæder
 Om hun og tilvant er
 At gøre Gavn
 du det ej savn'
 Husarbejd' ved reger' (*regera*).

Motiven återfinnes i flygbladvisor med friarråd och t. o. m. i psalmer, t. ex. S:t Povels Lærdom i Thomissens Psalmebog 1586 (Se Brandt & Helweg, Den danske Psalmedigtning, D. 1, Khvn 1846, nr 360).

Tekniskt är dikten rätt avancerad. Författaren visar t. o. m. sina ambitioner genom att låta första och sista bokstaven i varje strofs begynnelse-rad tillsammans bilda kontrahenternas namn. Men han behärskar inte tekniken. Rimmen är ofta orena, nödrim och fyllnadsord är vanliga, ordens naturliga rytm följer inte versens, ordvalet är ofta platt, meningen ofta obegriplig. Någon större lärdom röjer dikten inte, knappast ens biblisk.

Et Hiertekære Ny Aars Sang tillhör, som titelbladet anger, en inte ovanlig grupp parafraser till ett ställe i S:t Bernhards Sermones över Jesu namn. Den har alltså sin hemvist i de starka mystiska, av medeltida traditioner närda strömningar, som utmärker reformationstidens senare generationer och som med nästan pietistisk åskådlighet fördjupar sig i Kristi frälsningsverk. Niels Sörensen ger goda exempel:

En ret Balsam Jesu navn er
 Udvalgt kostelig Olje skær
 Som læger Ve og Smerte;
 Jesus i Øret liflig (*ljvlig*) Klang
 I Munden Jesus søder Sang
 Jesus er sød i Hierte.

Mycket självständig dikt tycks det inte vara. Begynnelsestrofen är nästan ord för ord bildad efter början till skåneprästen Johan Matthias Gettorps bröllopsdikt om Ove Gjeddes ostindiska resa, tryckt 1622 (Danske viser 6, s. 52 ff.), och avslutningen har en motsvarighet i Hans Christensen Sthens även i övrigt besläktade En christelig Supplicantz til Guds Søn (Brandt & Helweg 247).

Även eljest fogar sig Niels Sörensens nyårsdikt både vad beträffar innehåll, disposition och ordval efter mönstret av tidens inte få dikter om Jesu namn, framför allt Brandt & Helwegs 322, En smuk Vise om det store og usigelige Nytte og Gavn som vor Herres Jesu Navn fører med sig, som är känd i ett tryck från 1632 men naturligtvis kan vara äldre.

Det är karakteristiskt för dessa dikter att de inte framstår som enbart litterärt-religiöst motiverade utan kräver en yttre anledning. De skildrar Kristus som en nyårgåva till mänskligheten — vi skulle tala om en julklapp. Niels Sörensens dikt formulerar motivet i en strof som metriskt påminner om Wallins julpsalm:

Nu er Jesus vort Nyaars Skænk
I Modgang Jesu paa os tenk
Lad os ej Faderløse;
Men vend fra os vor Fiends List
Lad os Trøsten o Jesu Krist
Af Naadens Kilde øse
Dit Blod, den Flod
Som udvælde Naadsens Kælde
Til de arme, Dig os Jesu forbarme.

Även diktaren bringar en nyårgåva, och en dubbel: budskapet om frälsningens skänk och sin egen dikt. Jesu-namn-dikterna är också ofta nyårsdikter, och vi bör kunna tänka oss att de framförts som fromma föregångare till våra julklappar — som ju rätt sent avlöste nyårgåvan — eller julkort. De var särskilt lämpliga vid en tidpunkt på året, då fritiden och samkvämen gav folk anledning och tillfällen att läsa och sjunga. Nyårsdikterna användes naturligtvis gärna för personliga kontakter — vi känner exempel på nyårsdikter som är kärleksförklaringar — men vanligast är väl att de utnyttjades av en klient för att till sin beskyddare framföra en hyllning, ett tack eller en bön. Typen bär också ibland namnet strena, den gamla latinska benämningen på klientens obligatoriska nyårstribut till sin patron. En gåva kräver en gengåva. Som människans gengåva till Gud framställs i dikten bönen, den enda motprestation som enligt luthersk dogmatik står henne till buds. Men även diktaren, som skänker sin dikt,

väntar sig något i gengäld. Niels Sörensen dedicerar sin nyårsdikt till Jens Höeg, länsmannen på Visborg, och till Gotlands präster. Han talar i dikten om att han "udbytter" nyårgåva, och man får väl tänka sig, att han som gengåva räknar med bistånd till sin återupprättelse.

Et Hiertekære Ny Aars Sang är tryckt 1628, en tidpunkt då folkstämningen i Danmark präglades av landets katastrofala politiska läge. Nederlaget i trettioåriga kriget hade lämnat Jylland öppet för härjande soldater, fiendens och egna, och bragt rikets bestånd i fara. Det var den allmänna uppfattningen, från kungen och riksrådet och nedåt, att olyckan var ett Guds straff för folkets synder. Man anbefalldes extra böndagar, "på det Guds hävn og straf, som for synden os overhænger, måtte formildes" (Danmarks historie, 7, Khvn 1964, s. 276), det predikades väckelse och botgöring, och politisk-religiös väckelsepoesi flödade. Enbart ur Peder Ravns visbok och samlingsverket Danske viser 1530—1630 kan man leta fram ett tjugotal sådana dikter, varibland de nämnda av Jörgen Madsen Braad i Malmö, kanske från 1625, och Sven Halvdansöns i Roma från 1628. Underligt är det måhända, att Niels Sörensens nyårsdikt, som trycktes 1628, inte alls utnyttjar de tillfällen som diktens ämne ger, att anspela på kriget. I detta tidsläge verkar dikten märkvärdigt egocentrisk — eller har den skrivits tidigare, vid en tidpunkt som lättare medgav en rent privatreligiös poesi?

Däremot är Tvende ny Viser helt tidsbundna, och författaren utnyttjar i dem ofta och nära sådana typiska motiv som den aktuella straff-, bot- och hatdikten utvecklats. Den första dikten, Danmarks Syndespejl, börjar med en katalog över de folkets synder som nödgat Gud att ingripa. Man möter ett liknande urval i andra dikter av typen, även Halvdansöns och Braads — kanske går det tillbaka till bönedagsplakaten (Danmarks historie, 7, s. 277): obarmhärtighet mot fattiga, falskhet, dryckenskap, fråsseri, ocker, otukt, svordomar, förakt för prästerskapet, klädlyx, införande av främmande seder. Välkända från tidens sensationsjournalistik i form av flygblad på vers och prosa är också de järtecken, varmed Gud förgäves varnat folket: blodregn, missfoster, sällsamma fiskar i havet, missväxt, hungersnöd, invasion av vilddjur, dyrtid, epidemier. Drastiskt skildras folkets ohörsamhet:

Vi have ligget nedsunket
 I Syndens Dynd og Puds (*puss, pöl*)
 Deri have vi os lunket (*ljummat*)
 Indtil vi har fået Rus . . .

Gud har både truet og lokket
 Kaldet til Pönitentz
 Som Hönen for Kylling klokket (*kacklat*)
 Vi gav ej Audientz . . .

När allt var förgäves, har Gud måst sända kriget. Bakom formuleringen kan ligga senmedeltidens apokalyptiska skildringar i ord eller bild: "Dyr Tids og Pestilentz Broder, Krig den skadelig Gæst . . ."

Men då vänder sig diktaren, som prästen som läser syndabekännelsen, till Gud och ber om barmhärtighet med sin församling. Förebilden är Psaltaren och litanian, väl via någon äldre dikt som den i 1553 års psalmbok "En Letanie på Danske" (Brandt & Helweg, 192).

O Gud mod Dig have vi syndet
 Derfor og lid' Din Straf
 Din Vrede haver sig skyndet
 Over Folk, Kvæg, Landskaff
 Men nu kom ihu
 Hvad er vi, hvad est Du,
 Vi er ikkun svage Synder
 Du vor Skaber os dog ynder
(*älskar*)
 For Din Kæreste Søn
 Som forskyldt giv ej Lön.

Men holdt op med Din Vrede
 Herre Gud Zebaoth
 Vend Dig fra vor' Synder lede
 Fri os fra Fjendens Spot
 I Din Hand / Forsand
 Er bedr' at falde paa stand
 Thi Du straffer med Maade
 Hos Menneskerne er ej Naade
 Vær os naadig og blid
 I denn' bedrøved Tid.

Bevar vor naadige Konge
 Tilmed den unge Prinds*)
 Fra deris Fjender mange
 Uskadde begge finds
 Christian / Krigsmand
 Fjerde og femt' af Navn
 Slaa omkring dem Din Lejr
 Land' og Riger de ejer
 Vend fra dem Din Vredes Straf
 Bevar os fra fremmed Herskaff.

Vi os alene forlade
 Paa Gud vor Herre kær
 Al Synd og Ondskab hade
 Og tjene ham altid nær
 Det giv / i Liv
 Hos Gud altid bliv'
 Siden i Fryd og Glæde
 Der at siunge og kvæde
 Forny voris Hjært' og Sind
 Send os din Aand der ind.

*) = tronföljaren prins Kristian (V)

En Krigsmaect saare floer
 Dssi Danmark et at beringe
 Beengst' oc betuinge
 Bedrøffue mangan mand
 Baade til Land oc Vand.

9.

Gud hár baade truet oc locket
 Kallet til Poenitentz
 Som Hønen for Kylling Kloeket
 Wi gaff ey audientz
 All' mest en Prest
 Bless nu medhandlet verst
 Med ham Rigre sagen til tinge
 Saa hand fraa Kald moti' springe
 Lige som en Dienst dreng
 Der mand ey vii haffu' leng.

10.

Gud haffuer det dog forbødet
 At gjøre hans Diener ont
 Wi haffue det ey omstødet
 Dem derfor intet skont
 Aff Kald/ i fald
 Sat hardelig offuer ald
 Til Bønder ere bleffn' Preste
 Det er ey for Dannemarcks beste
 Gud giff det ey saa gaar
 En Munk i steden wi saar.

Gud

En sida i Peder Ravns visbok, som visar den strof vari Niels Sörensen i Vamlingbo häntyder till sitt eget öde.

Till försyndelserna i straffdikterna brukar höra förakt för prästerskapet. Så ock i Niels Sörensens dikt — stället är det definitiva beviset för att den är författad av Vamlingboprästen. Han har t. o. m. utnyttjat temat till att klaga över orätten mot honom själv:

All mest/ en Præst	Vi have det ej omsködet
Blev nu medhandlet verst	(<i>brytt oss om</i>)
Med ham kört Sagen til Tinge	dem derfor intet skont
Saa han fra Kald maatte springe	Af Kald/ I Fald
Lige som en Tjenestdreng	Sat hardelig over al
Der man ej vil have leng'.	Til Bønder ere bleven Præste
Gud haver det dog forbödet	Det er ej til Danmarks beste
(<i>förbjudit</i>)	Gud give det ej saa gaar
at göre hans Tjener ondt,	En Munk i Steden vi faar.

Slutorden måste syfta på den över hela Norden spridda ”profetian” om Stenen i Grön dal, som det anspelas på även vid andra tillfällen i denna tid av undergångsstämningar. Texten lyder i en dansk formulering (Danske viser, IV, s. 103):

”Træl skall fange magt og edelt blive foragt, Præst skal blive Bunder (*bonde*), og Bunder til Wunder (*Vidunder*), Dansk skal fange Tyskes Sed, Men ve dig Danmark derved, og end staar Stenen i Grönan Dal.”

Sången är ju bekant även från Silverhättan i Visby, med datering till 1700-talet. Niels Sørensen har känt till den redan 1628, och hans känsla av förödmjukelse och förorättelse har ännu sex år efter hans fall varit så intensiv och till den grad försatt honom ur balans, att han kunnat på sig själv applicera den nationella spådomen och tolka landets olyckor som ett Guds straff för den orätta domen över honom.

Den andra dikten, En alvorlig Bedesang, har i ännu högre grad Psaltaren till förebild, nämligen de sånger däri som klagar över fiendens övervåld och ber till Gud om bistånd. Mönstret följes så nära, att man kan tala om en parafra eller snarare en kompilation. Detta var ingenting ovanligt. Alltifrån Luther men med förnyad styrka under årtiondena omkring 1600 var Psaltaren ett populärt föremål för studium och poetisk bearbetning (Billeskov Jansen, Danmarks Digtekunst, Bd. 1. Khvn 1944, s. 167 ff.). De i Norden mest aktuella exemplen erbjuder tyskarna Ambrosius Lobwassers och Cornelius Beckers omdiktningar från 1573 resp. 1600. I deras efterföljd känner vi inte mindre än 8 danska Psaltaröversättningar från 1599 till 1623, då den mest berömda, Arrebos, utkom, följd 1627 av en omarbetad, ännu betydelsefullare version. Niels Sørensen kan mycket väl ha varit in-

satt i denna tysk-danska psaltartradition från sekelskiftet och Arrebos mycket spridda diktning kan gott ha varit känd även på Gotland. Niels Sörensen kan ha uppmärksammat Arrebo även emedan dennes öde, i större format, har likheter med hans eget. Arrebo avsattes i juli 1622, några månader före Sörensen, på tvivelaktiga grunder från biskopsämbetet i Trondhjem. Liksom Arrebo dedicerar sina Psaltaröversättningar — som han anses ha utfört delvis för att rehabilitera sig — åt Norges prästerskap, så tillägnar Niels Sörensen sin nyårsdikt utom åt sin länsherre åt sina gotländska kolleger. Vissa indirekta personliga kontakter finns det också. Arrebo levde 1622—26 under bekymmersamma villkor i Malmö, från vars prästämbete han förbigicks av Jörgen Madsen Braad, den redan nämnde gotlandsfödde prästen och poeten, som av allt att döma var befryddad med Niels Sörensen. I stället blev han Braads efterträdare som präst i Vordingborg, där han 1627 fick Sören Poulsen Judichær till underordnad rektor scholæ. Men det som Niels Sörensen haft förutsättningar att tillgodogöra sig hos Arrebo är ämnesvalet, inte tekniken och inte innehållet. Vid den gränsdragning i dansk litteraturhistoria, som sker just under 1620-talet, mellan å ena sidan balladens och reformationspsalmens hemmagjorda knittel och å andra sidan en importerad, lärd poesi med rim och meter modernt reglerade — och där just Arrebos diktning är gränsmärket — där står Niels Sörensens verser avgjort på den äldre sidan. Innehållsmässigt är avståndet lika stort. Om Arrebos Psaltardikter visar en överlägsen, avklarad personlighet, som accentuerar Bibelns förtröstan och Gudslängtan, så framstår Niels Sörensen som primitivt, outvecklade hätsk. Ändå förmår Tvende Viser, särskilt En alvorlig Bedesang, alltjämt göra intryck. Ett våldsamt temperament orkar hålla tonen uppe till slutets *Te deum*. I strofer vars monotonitet och otymplighet kan verka som avsiktliga stilgrepp — det är som om enträgenheten i bönen var motiveringen för upprepningarna och hatet och ångesten fick orden att snubbla över varandra — bestormar diktaren Gud att gå till kamp för sitt rättrogna folk, mot de papistiska avgudadyrkarna som översvämmat landet. Folkets synd har han glömt, nu gäller det bara att förgöra fienden.

”Träd du deris Födsel (*avföda*) under Fod
og Halsen derpå udi Stykke.”

Det naiva hyckleriet i Psaltarens hämndepsalmer, som gör Gud till landsman och medkämpe, lever med fullt liv hos Niels Sörensen. Det är för sin egen skull Gud måste ingripa, fienderna är ju ogudaktiga vrånglärare, hans fiender lika väl som våra.

Herre vor Gud og Zebaoth
 Strid mod dem mod dig stride
 Lad din Kirke ej blive til Spot
 Nu i disse sidste Tide
 Giv Sejr, Magt og Overhaand
 Mot dit Navns Fjender alle
 At de baade til Land og Vand
 For din Haand maatte nedfalde.

Derfor læg du selv Ære ind
 For dit Navns Skyld paa Jorden
 Giv vor Konning baade Mod og
     Sind
 Din Kirkes Forsvar vorden
 Meddel ham Raad og styrk hans
     Daad
 Dem altid lempe og lage
 Glæde igen maa komme for Graad
 Med Fred i alle vore Dage.

Sejr kommer fra Himmelen ned
 Bekommes ej ved (*genom*) mange
 Stor Skare og Folk tör (*tarvar*)
     Gud ej ved

Kan dog gör' Fjender bange
 Derfor sönderskyd de ondes Arm
 Deris Anslag tilbage drive
 Betal på dem den store Harm
 Lad dem till Skændsel blive.

Gud' Fader, Sön og hellig Aand
 os naadelig bönhöre
 Husvale baade Kvinde og Mand
 Det han ret vel kan göre
 Thi her er baade Suk og Graad
 og mangt bedrövet Hjärte
 Aftör de Öjne för var våd'
 Til Glæde vend al Smerte.

Att med ledning av Niels Sörensens bevarade fyra dikter teckna hans porträtt som människa och poet är knappast möjligt. Materialet är för knappt, dessutom finns det skäl att misstänka, att det rymmer åtskilligt lånegods. Det har redan sagts, att hela hans produktion hör till populära genrer och rikligt utnyttjar dessas gängse motiv; flera direkta lån har påvisats. Bl. a. lägger man märke till den relativt låga kvaliteten på de verser som bevisligen har Niels Sörensen som upphovsman: bröllopsdikten och versen om den avsatte prästen. Förmodligen är han väl en av många tillfällighetspoeter, utan anspråk på originalitet. Hans folkliga anknytning ger honom ibland möjligheter till detaljer, som vi kan uppskatta för deras drastiska, naiva charm, och hans temperament kan ibland ge hans strofer intensitet och liv. Hans skolning har inte varit omfattande. Bibeln, eller rättare de delar ur den, i första hand ur Gamla testamentet, som var mest utnyttjade på hans tid, några predikosamlingar och bönböcker, det är hans teologiska lärdom, och av den klassiska bildning, som han inhämtat i skolan och vid universitetet, finns inte många spår. Hans följsamhet med tidens genrer tyder på att han haft åtminstone någon kontakt med sin tids diktning, tysk och dansk, i flygblad och avskrifter, som nått hans avlägsna hembygd. Sitt största värde har de fyra dikterna utan tvivel i det sällsynta tilfälle de ger att ett ögonblick lyssna till en 1600-talsgotländings röst.

Domen över Niels Sörensen har förmodligen inte bara av honom själv utan allmänt i hans kretsar på Gotland betraktats som orättvis. Vi har be-

varad en lokal tradition, nerskriven något mer än 100 år efteråt, om den avsatte prästen. När superintendenten Göran Wallin, som tillträdde sitt ämbete 1735, intervjuade sina präster för att samla material till stiftets historia, kunde han efter den gamle prostens i Vamlingbo Israel Johannis Canutius, född 1670 och död 1742, anteckna följande (Wallins *Analecta I*, p. 677, Cippi Gotlandici):

”Herr Probsten berättade jemwel en warit här Pastor wid namn Nicolaus Severini, som ungefär år 1633 blef afsatt, derföre att han anklagades hafva emot förbud til en fremmande skeppare försålt et Creatur; men blef likwäl sedan oskyldig förklarad, och fick transport til et bättre Pastorat på Seland. Twenne hans barn, som blifwit döda i Pesten, ligga begrafna i Kyrkian, som en sten skal utwisa.”

Wallin utnyttjade anteckningen i sitt utkast till *Series Pastorum* (*Analecta III*). ”Dn Nicolaus Severini, Past. Ao circiter 1633 remotus ab officio ob falsam accusat. Politica cujusdam. Innocens deinceps declaratus, meliori pastoratui præficitur in Selandia.” (Herr Nils Sörensen, kyrkoherde, blev omkring 1633 avsatt från tjänsten på grund av en falsk angivelse genom intrigerande från visst håll. Senare förklarades han oskyldig och utnämndes till ett bättre pastorat på Själland.) Det är i denna form Lemke uppmärksammat notisen och citerat den i herdaminnet.

De avsteg från verkligheten som traditionen gjort är talande. Händelsen har förlagts tio år för sent — kanske har man velat sammanknyta den med återupprättelsen, som, enligt vad nedan skall visas, började 1634 — och sambandet med affären Thöger Kärnes har glömts bort. Den hade varit farlig och förödmjukande för bönderna, och de har trängt undan minnet av den. De bägge brotten har ersatts med ett tredje, av karakteristisk art. Det är obetydligt, det är moraliskt på intet sätt förnedrande, och det riktar sig mot en byråkratisk överhet. Vilken suderbonde som helst kunde ha begått det med hedern i behåll. Prästen står för eftervärlden som något av en martyr, inte som en brottsling; så blev han också ”oskyldig förklarad”. Man har följt hans öde sedan han lämnat Gotland och erfarit, att han tagits till nåder och fått ett nytt kall. Kanske har man reagerat inför detta meddelande med något av lättnad — man hade skäl att hysa dåligt samvete för att man svikit honom vid rättegången, nu behövs det inte längre, eftersom det gick bra för honom i alla fall.

Ligger det då någon sanning i traditionen om Vamlingboprästens vidare öden? Lemke vet ingenting, men H.D. Lind berättar i *Kong Kristian den fjerde og hans mænd paa Bremerholm* (Khvn 1889, s. 423) om en Niels Sörensen Gullandsfar, som den 8 sept. 1634 utsågs till skeppspräst på Bremerholm, d. v. s. Köpenhamns flottstation, och den 4 okt. 1643 blev

residerande kaplan i Rödovre utanför Köpenhamn. Lind sammanställer Niels Sörensen skeppsprästen med den avsatte prästen i Vamlingbo, och han har säkert rätt. Både namn, härkomst och data binder väl samman den Niels Sörensen, som försvinner på Gotland med kungens dom 1624 och som enligt folktraditionen sedan rehabiliteras till ett bättre kall på Själland, med den som 1634 blir präst i flöttan och 1643 komminister utanför Köpenhamn. Han dör, enligt S.V. Wibergs Almindelig dansk Præstehistorie, 1671, ”i hög ålder”. Han bör då ha fått sina utnämningar påfallande sent, i trettio—fyrtyoårsåldern. Man misstänker en prick i meritförteckningen, och därpå tyder också hans förflutna som skeppspräst. Denna befattning — i samband med upprustningen av Danmarks flotta under trettioåriga kriget hade posterna som präster i marinen ökat från 2 år 1620 till 13 1635 — var nämligen okvalificerad och ringaktad. ”Et Blik paa vore Skibspræsters Liv og Levned vil snart bringe os til den Erkendelse, at vi alt for ofte have Mennesker for os der have ført et forfejlet Liv, og som ikke havde kunnet opnaa nogen anden Stilling i Samfundet. Felt- eller Skibspræst kunde enhver studiosus blive, selv om alle andre Sunde vare tillukkede for ham.” (Lind s. 415.) Behaglig har tjänsten heller inte varit, minst för en man upp i åren. Niels Sörensen har väl sluppit deltaga i kriget, hans tjänst i flottan infaller mellan freden i Lübeck och Torstenssons överfall, men längre eller kortare sjöresor har han väl varit med om. Hans syssla har varit själavården ombord eller för manskapet på flottans station på Holmen. Hans rang var lägre än officerarnas. Han höll sina måltider ”oven paa”, och han fick nöja sig med manskapets mat. ”I fat” med honom — säkert bokstavligt! — var skepparen, styrmannen, bardskäraren och skrivaren. Hans chef var Holmens sockenpräst, som 1617—39 var Mag. Niels Mikkelsen Aalborg. Denne var en välkänd författare och översättare, och det fanns band mellan honom och Niels Sörensen. Han kan t. o. m. ha skaffat honom sysslan. Niels Mikkelsen visste väl hur en avsatt präst hade det, sedan han 1614 efter en rätt skandalös beskyllning för irrlärlighet måst lämna sin befattning som kyrkoherde i Hälsingborg — de trakter där Niels Sörensen hade sin mödernesläkt — och han hade också förbindelser med Gotland, sedan han översatt Petrejus’ Umbra Saxonis, med dess beryktade ”gullandske dokument” och tydligen kände Strelow, som han hyllar med en inledningsdikt till den gotländska krönikan från 1663 (se ovan s. 65).

Niels Sörensen hade familj under sina år på Själland. Manuskriptet till den nya upplagan av Wibergs Præstehistorie meddelar nämligen, att han 1645 betalade ”Kopskat” för sig och sin hustru samt två döttrar över 15 år. Kanske fick han sitt nya hem i något av de gula radhusen i Nyboder,

som Kristian IV byggde 1631—41 just som bostäder åt funktionärer vid flottan på Holmen.

Skeppsprästerna eftersträvade givetvis att efter hundåren vid flottan få en befattning i land, och Niels Sörensen nådde målet när han 1643 utsågs till präst i Rödovre. Det är denna utnämning som ligger bakom Wallins ord om "transport til et bättre Pastorat på Seland". Men även om Rödovre var bättre än Holmen, så var det ingalunda något stort kall. Rödovre, som nu är en blomstrande förstad till Köpenhamn, var på 1600-talet litet och fattigt, ett obetydligt prebende till en av professurerna vid Köpenhamns universitet (Jul Pedersen, Rödovre Sogn, Khvn 1948), och den oför-siktige Gotlandsprästen fick där leva sina återstående 35 år under nära uppsikt från kungens myndigheter i Köpenhamn och biskopens i Roskilde. Någon behållning har han kanske haft av grannskapet med sin framgångs-rike brorson Sören Poulsen Judichær, som sedan 1637 var sockenpräst och småningom prost i Slingerup, och som kan ha hjälpt honom till kallet. Och han fick under sin långa tid i Rödovre pröva på fortsatt olycka. Hans församling låg i stridslinjen, när svenskarna 1658—60 belägrade Köpen-hamn och råkade värre ut än kanske någon annan i Danmark. De flesta husen, däribland kyrkan och prästgården, revs av fienden för att lämna plats och material för hans läger. Vad prästen fick utstå framgår av ett brev med bön om hjälp som han efter freden, den 6 aug. 1660, skrev till kungen:

"Stormægtigste højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre och Konning: Eftersom jeg fattige Præstemand till Rödovre paa Kjöbenhavns Len er bleven af Fjendernes uformodelige Indfald og skadelige Overfald meget jammerligen spoleret og udplyndret, idet jeg miste al min Sæd paa Ageren, som da skulde indhøstes, alt mit Kvæg, baade stort og smaat, mit ganske Bo og Boskab, saa og alle mine Böger, dertil med Præstegaarden, paa hvis Bygning jeg noget tilforn havde sat en stor Del af min Formue, blev nu af Fjenden slet afbrudt og til Lejren henflyt, ja end tilmed det, som højlig er at beklage for Gud, hvorledes at de umilde Mennesker ikke forskaanede Guds Tempel, Rödovre Kirke, men den jammerligen tilgrunde devasterede og ødelagde. — Hvorudover jeg arme Mand er nu paa min Alderdom kommen i allerstørste Elendighed og Fattigdom: thi jeg haver nu hverken Hus eller Hjem, ej heller haver jeg nogen Middel til at bygge igjen, meget mindre til mit Livs Ophold og Føde . . ."

Talet om "alle mine Böger" kan vara värt att lägga märke till. Inte alla lantpräster i Danmark — och än mindre i Sverige — på 1650-talet hade någon nämnvärd boksamling att mista. Om Niels Sörensen inte över-driver sin förlust — vilket kanske vore naturligt att göra — kan hans upp-

gift tyda på att han i sin ringhet sökt upprätthålla en viss intellektuell standard. Helt fattig tycks han förresten inte ha varit, när svensken kom. Han hade haft råd att bygga om prästgården, och med bara "en stor del" av sin förmögenhet.

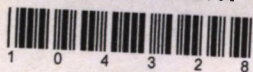
Brevet gav också resultat. Sjællands Registre meddelar den 14 aug. 1660, att prästen i Rödovre, "der i Krigens Tid blev plyndret og ruineret, maa nyde 1 Rdl, af hver Kirke i Sjællands stift". Från 1667 får vi veta, att kaplanen i grannförsamlingen Brönshøj, Claus Pedersen, tillika skall vara präst i Rödovre, och efter hans död efterträda Niels Sörensen, "som nu skal være hel svag". I februari 1671 dog Niels Sörensen från Vamlingbo.

KALLOR OCH LITTERATUR

- Bergman, C. J., *Gotländska skildringar och minnen*. Visby 1882. (Stenen i grönan dal.)
 Billeskov Jansen, F. J., *Danmarks Digtekunst*. 1. Khvn 1944.
 Brandt, C. J., & Helweg, L., *Den danske Psalmedigtning*. 1. Khvn 1846.
 Dal, Erik, *Judichær, hans værk og hans kilder. Inledning till Danske metrikere*. 2. Khvn 1960.
Danmarks historie. 7. Khvn 1964.
Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530—1630. 1—7. Khvn 1912—31.
 Ehrencron—Müller, H., *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*. 1—13. Khvn 1924—39.
 Engelstoft, P., & Dahl, S., *Dansk biografisk Leksikon*. I—XXVII. Khvn 1933—44.
 Judichær, Sören Poulsen Gotlænder, *Prosodia danica eller Danske Rimmkunst*. Khvn 1671.
 Judichær, Sören Poulsen Gotlænder, *Synopsis prosodiæ danicæ eller En kort Extract aff Riijmkunst*. Khvn 1650. (Bägge verken utgivna med kommentarer av A. Arnholtz och E. Dal i *Danske metrikere*. 2. Khvn 1954—60.3.)
 Jørgensen, Ellen, *Historieforskningen i Danmark*. Khvn 1931.
 Larsson, G., *Anteckningar*. Visby 1966.
 Lemke, O. W., *Visby stifts herdaminne*. Örebro 1868.
 Liedgren, E., *Svensk psalm och andlig visa*. Sthlm 1926.
 Lind, H. D., *Kong Kristian den fjerde og hans Mænd paa Bremerholm*. Khvn 1889.
 Nielsen, Lauritz, *Danmarks middelalderlige Haandskrifter*. Khvn 1937.
 Pedersen, Jul, *Rödovre Sogn*. Khvn 1948.
 Petersen, C. S., *Afhandlinger til dansk Bog- og Bibliotekshistorie*. Khvn 1949.
 Petersen, C. S., & Andersen, V., *Illustreret dansk Litteraturhistorie*. 1. Khvn 1929.
 Peder Ravns visebok. Universitetsbiblioteket, Oslo, Lib. rar. D 80.
 Rördam, H. F., *Anders Christensen Arrebo. Levned og Skrifter*. 1—2. Khvn 1857.
 Rördam, H. F., *Kjöbenhavns Universitets Historie fra 1537—1621*. Khvn 1868—77.
 Rördam, H. F., *Sören Poulsen Judichær Gotlænder*. (*Kirkehistoriske Samlinger*. 3:3. Khvn 1881—82.)
 Strelow, H. N., *Cronica guthilandorum*. Khvn 1633.
 Troels—Lund, F., *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. 1—14. 3 uppl. Khvn 1908—10.
 Tunold, S., *Peder Ravns visebok. Et nyhervervet samlebind på 104 visetryck i universitetsbiblioteket*. Oslo. (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1936.)
 Wallin, G., *Analecta* 1—3. (Kopia i mikrofoto av manuskriptet i Landsarkivet, Visby.)
 Wiberg, S. V., *Almindelig dansk Præstehistoria*. Odense 1870—73. Nytryck Khvn 1959—60.
 Visby stift i ord och bild. Sthlm 1951. (Björkegren, R., *Stiftets danska tid*.)
 Genom genealog Th. Hatt, Köpenhamn, har det också varit mig möjligt att ta del av material till det under arbetet varande herdaminne, som skall ersätta Wibergs danska Præstehistorie.

DIS-Danmark

1 0 4 3 2 8